

Μέχρι σήμερον ἡ ἀμφιβολία, βεβαία ὡς πρὸς τὴν ἀμφιβάλλουσαν κρίσιν τῆς, ὠδήγει ἀπὸ τῆς θετικῆς πίστεως εἰς τὴν ἀρνητικὴν πίστιν, ἀπὸ τῆς θρησκείας εἰς τὴν ἀθεΐαν. Σήμερον ἡ ἀμφιβολία «πιστεύει μόνον διὰ τοῦ ὅτι ἀμφιβάλλει ἐὰν πιστεύῃ»⁹⁹, ἤτοι ἀμφιβάλλει μόνον διὰ τοῦ ὅτι ἀμφιβάλλει ἐὰν ἀμφιβάλλῃ. Ὁ σοβαρότερος ἐχθρὸς τοῦ Ἀθεϊσμοῦ σήμερον δὲν εἶναι ἡ πίστις, ἀλλ' ἡ ἀδελφὴ του ἡ ἀμφιβολία. Ἡ ἀμφιβολία αὕτη, ἡ ὁποία διατηρεῖται ὑπὸ αἵρεσιν, εἶναι ἡ τραγικωτέρα μορφή τῆς ἐρωτήσεως τοῦ ἀνθρώπου διὰ τὸν Θεόν. Σήμερον ὁ ἄνθρωπος δὲν εἶναι βέβαιος διὰ τὴν ἀλήθειαν τῶν θέσεων τῆς Καταφατικῆς, οὔτε διὰ τὴν ἀξίαν τῶν ἄρσεων τῆς Ἀποφατικῆς Θεολογίας, οὔτε ἐπίσης διὰ τὴν δυνατότητα ταυτίσεώς του πρὸς τὸν Θεόν, οὔτε διὰ τὴν ταυτότητα Θεοῦ καὶ πνεύματος, οὔτε διὰ τὴν ἀπουσίαν τοῦ Θεοῦ, ἀλλ' οὔτε καὶ διὰ τὴν βεβαιότητα τῆς ἀμφιβολίας του εἰς ὅτι ἀμφιβάλλει. Ἡ ὑπὸ αἵρεσιν αὕτη ἀμφιβολία εἶναι τὸ <δοκίμιον> τοῦ πιστεύειν. Διὰ τοῦτο δύναται σήμερον νὰ γίνῃ λόγος τόσον περὶ κρίσεως τῆς πίστεως, ὅσον καὶ περὶ κρίσεως τῆς ἀπιστίας, διότι ἀπιστία εἶναι ἡ πίστις ἐκείνη, ἡ ὁποία ζετεῖ νὰ ἄρῃ μίαν ὁμοούσιον ἀντίπαλον. Ἐὰν μέχρι σήμερον ἡ ἀπιστία ἔσυρε τὸν Θεὸν εἰς κρίσιν, σήμερον ἡ ἴδια κρίνεται ὑπὸ τῆς ἀμφιβολίας. Ἡ σκέψις: «Ὁ Θεὸς εὐρίσκεται εἰς κρίσιν»¹⁰⁰, ἀναφερομένη εἰς τὴν κριτικὴν τοῦ συγχρόνου Ἀθεϊσμοῦ, εἶναι μονοσήμαντος. Ὁ <Θεὸς> εὐρίσκεται ἀνέκαθεν εἰς κρίσιν. Νὰ ἔχη τις Θεὸν σημαίνει ν' ἀγωνίζεται νὰ τὸν εὔρῃ, νὰ τὸν κρατήσῃ, νὰ γίνῃ ἀξιὸς του. Ἀγὼν καὶ ἀγωνία διὰ τὸν Θεὸν εἶναι ἡ ἄπαντος πάλη τοῦ ἀνθρώπου πρὸς ὑπερπήδησιν τῶν ὁρίων του, ἡ αἰωνία <κρίσις τοῦ Θεοῦ>, κατ' οὐσίαν, ὡς συνεχῆς κατάκτησις πίστεως, ἡ ἀνειρήνευτος αὐτοκριτικὴ τοῦ ἀνθρώπου¹⁰¹.

Σήμερον ἡ ἀμφιβολία εἶναι ὁ κριτὴς τῆς κριτικῆς τοῦ Θεοῦ, τὴν ὁποίαν ἐπιχειρεῖ ἡ ἀπιστία. «Ἡ ἴδια ἡ ἀπιστία εἰσηλθε σήμερον εἰς κρίσιν»¹⁰². Ἀθεΐα εἶναι ἡ ἐμπιστοσύνη τῶν ἀφιλοσοφῆτων καὶ ἀπροσαρμοστων τῆς ἐποχῆς. Εἰς τὴν παρατήρησιν τοῦ Francis Bacon, ὅτι μόνον «ἐπιπολαία γνῶσις φιλοσοφίας δύναται νὰ ὀδηγήσῃ τὸν νοῦν εἰς τὸν Ἀθεϊσμόν»¹⁰³, προσθέτει ὁ Karl Jaspers, ὅτι εἰς τὴν πραγματικὴν φιλοσοφίαν «ἡ Ἀθεΐα φαίνεται, ὅτι ἐκφέρει περιπετειώδεις ἰσχυρισμούς», προσπαθοῦσα, ὡς «ἀνόητος δεισιδαιμονία», νὰ ὑποκαταστήσῃ τὴν θρησκείαν¹⁰⁴. Διὰ τὴν αἰωνίαν ἐρωτηματικότητα τῆς Φιλοσοφίας ὁ Ἀθεϊσμός θὰ παραμείνῃ προκριτικὴ μυθολογία.

Ἐὰν εἰς τὴν Ἱστορίαν τοῦ νεωτέρου Φιλοσοφικοῦ Ἀθεϊσμοῦ ὑπέρμαχοί του ὡς οἱ Feuerbach, Nietzsche καὶ Sartre ἐπέδειξαν θαυμαστὴν μαχητικότητα, ἰκανότητα καὶ πεποίθησιν εἰς τὴν ἀρνησιν τοῦ Θεοῦ, δὲν ἔλλειψαν ἐν τούτοις ἐκεῖνοι, οἱ ὁποῖοι, μετὰ τῆς αὐτῆς ῥώμης, μεθόδου καὶ πίστεως, ἐβεβαίωσαν τὴν ὑπαρξίν του. Οὕτω, εἰς τὴν διακήρυξιν, ὅτι ὁ

Θεός απουσιάζει, αντετάχθη, ότι, «ἐὰν ὁ Θεὸς ἦτο ἀνύπαρκτος, θὰ ἔπρεπε νὰ ἐφευρεθῆ» ¹⁰⁵, ὅτι «ὅστις δύναται ν' ἀρνηθῆται τὸν Θεόν, πρέπει νὰ δύναται ἐπίσης ν' ἀρνηθῆται ἑαυτόν» ¹⁰⁶, ὅτι «γνωρίζομεν τὴν ὑπαρξιν τῆς Θεότητος ἀμέσως, διότι αὕτη εἶναι ἡ πηγή πάσης γνώσεως» ¹⁰⁷, ὅτι «ὁ Θεὸς εἶναι τύσον πραγματικός, ὅσον ἡ συνείδησις» ¹⁰⁸. Τὴν τελευταίαν βεβαιότητα ὑπερθεματίζοντες, προβάλλουν ἐπὶ τῶν ἡμερῶν μας Καθολικοῦ δόγματος φιλόσοφοι: (Ὁ Θεός) «εἶναι ἐγγύτερον πρὸς ἡμᾶς, παρ' ὅσον ἡμεῖς εἰς ἡμᾶς αὐτούς» ¹⁰⁹. Αὐτός, ὁ ὅποιος εἶναι ἐντός μου, (εἶναι) περισσότερο ἐγὼ ὁ ἴδιος, παρὰ ἐγὼ ¹¹⁰. (Ὁ Θεός) εἶναι περισσότερο ἐμοῦ τοῦ ἰδίου ἐγὼ ¹¹¹. Ὁ Θεός εἶναι ἡ τελεία ἐσωτερικότης τῆς συνειδήσεως ¹¹², τὸ μυστήριον τοῦ Αὐτογνοήτου, τὸ ὅποιον εἶναι εἰς ἐμὲ ἐγγύτερον τοῦ «ἐγὼ μου» ¹¹³. Ἄλλοι στοχασταὶ ὁμιλοῦν περὶ τοῦ Θεοῦ, ὡς περὶ «τετάρτης διαστάσεως» ¹¹⁴ ἢ «κατακορύφου-μεταφυσικῆς διαστάσεως» ¹¹⁵, ὁ δὲ ποιητὴς θεωρεῖ τὸν Θεὸν ἀναγκαῖον «σὺν ψομί» ¹¹⁶.

Ἄλλ' ἢ διεκκυστὶς αὐτὴ μεταξὺ ἐκείνων, οἱ ὅποιοι «θεῶν χατέουσι» ¹¹⁷ καὶ ὅσων ἀρνοῦνται, ὅτι δύνανται «περὶ θεῶν εἰδέναί ὡς εἰσιν» ¹¹⁸, μεταξὺ τῶν θεωρούντων τὸν Θεὸν ὡς <διάστασιν τῆς πραγματικότητος> καὶ <ἐγγύτερον τοῦ ἐγὼ των> καὶ αὐτῶν, οἱ ὅποιοι διακηρύσσουν, ὅτι <ἀπέθανε>—ὁ ἀτελεύτητος αὐτὸς ἀγὼν μεταξὺ ἀθέων καὶ θεηλάτων, ὁ ὅποιος εἰς ἐκάστην ἱστορικὴν ἐποχὴν παραμένει ἰσόπαλος, εἴτε κρίνεται ἀναλόγως τῆς συμβατικῆς ὑπεροχῆς τῶν ἀντιπάλων—ἀποδεικνύει τὴν ὑπερβατικότητα τοῦ Θεοῦ, ἡ ἱερογλυφικὴ γλῶσσα τῆς ὁποίας χαρακτηρίζεται ταυτοχρόνως ἀδιάγνωστος καὶ γνωστή, ἀνόητος καὶ βαθύνους, συμπτωματικὴ καὶ σκόπιμος, ἀνυπόστατος καὶ ἀναντίρρητος. Ἡ ὑπερβατικὴ αὐτὴ συννυφὴ αἰσθητοῦ καὶ ὑπεραισθητοῦ καθιστᾷ καὶ τὴν βεβαίωσιν καὶ τὴν ἀρνησιν καὶ τὴν ἰδιοποίησιν καὶ τὴν ἀπόρριψιν τοῦ Θεοῦ ἀνθαιρέτους. Ἡ ὑπαρξις τοῦ Θεοῦ ^{2*} ἀναιρεῖ καὶ τὴν κατάφασιν καὶ τὴν ἀπόφα-

* Ἡ βεβαίωσις αὐτὴ εἶναι ἡ παλαιὰ πεποίθησις τῶς μυστικιστῶν: «Ὁ Θεὸς εἶναι ἐγγύτερον εἰς ἐμὲ, παρ' ὅσον ἐγὼ εἰς ἑμαυτόν (Meister Eckhart) ¹¹⁹. Ὁ Θεὸς εὐρίσκεται ἐγγύτερον πρὸς ἡμᾶς, παρ' ὅσον ἡ ἰδικὴ μας ψυχὴ (Juliana of Norwich) ¹²⁰.

^{2*} Ἀνεξαρτήτως τῆς παραδοχῆς ἢ μὴ τῆς ὑπάρξεως τοῦ Θεοῦ, ὁ ὅρος <ὑπαρξις> εἶναι ἀκατάλληλος διὰ νὰ ἐκφράσῃ, ὅτι ὁ Θεὸς εἶναι. Ὁ ἑλληνικὸς ὅρος «ὑπαρξις» ἔχει τέσσαρας βασικὰς σημασίας: α. ἀρχὴ (ἐναρξις), β. ὑπόκεισθαι, γ. ἐξάρτησις, δ. ἐμφάνισις (πρόκυψις) ¹²¹. Προκειμένου περὶ τῆς ὑπάρξεως ὡς χαρακτηριστοῦ τοῦ Θεοῦ, τὰ «ὑπόκεισθαι-ἐξαρτᾶσθαι», ὡς καὶ ἡ χρονικὴ σημασία τοῦ «ἀρχεσθαι», ἀποκλείονται. Ἡ ἔννοια «ἐμφάνισις-πρόκυψις» συνέπεσε πρὸς τὴν ἔννοιαν τοῦ εἶναι.

Ἐτυμολογικῶς ὁ λατινικὸς ὅρος *existentia*, ἐκ τοῦ ὁποίου κατάγονται ὁ γαλλικὸς καὶ ἀγγλικὸς «*existence*» (ἀγγλ ὠσαύτως «*existency*») καὶ ὁ γερμανικὸς «*Existenz*», προερχόμενος ἐκ τοῦ *ex-sistere*, σημαίνει τὴν κατάστασιν τοῦ ὑποκειμένου, τὸ ὅποιον ἐξέρχεται ἐκ τινος προδεδομένου, ἐκ τοῦ ὁποίου καὶ ἐξαρτᾶται ¹²². Πρὸς τὴν ἀνω-

σιν τοῦ λόγου. Τόσον ἡ προσπάθεια ἀποδείξεως τῆς εὐσταθείας τῶν ἀποδείξεων τοῦ Θεοῦ, ὅσον καὶ τῆς ἀποδείξεως τοῦ ἀναποδείκτου τῆς ὑπάρξεώς του, ἡ βεβαιωτική καὶ ἀρνητική ἀπόδειξις *, ἀναχωροῦν ἐκ τοῦ πέ-

τέρω ἐρμηνείαν τοῦ Étienne Gilson συμφωνῶν ὁ Jacques Maritain, θεωρεῖ τὸ «existere» ταυτόσημον τοῦ «ἵστασθαι ἐκτὸς τῶν αἰτίων» ἢ «ἐκτὸς τοῦ μηδενός»¹²³. Καὶ ἐνταῦθα ἡ ἐννοια τῆς existentia συμπύκνεται πρὸς τὴν τῆς προκύψεως-ὑπάρξεως. Ἀμφότεραι, ὡς δηλωτικαὶ ἐκστάσεως, προϋποθέτουν προκατάστασιν, εἰς τὴν ὁποίαν τὸ ἐξ-ιστάμενον ὑπῆκε προτοῦ ἐκ-σταθῆ. Ἀλλ' ἐὰν ὁ Θεὸς εἶναι, ὀφείλει νὰ εἶναι τὸ Ἀπρὸ ὑπὸ φετοῦν καὶ νὰ μὴ «ἵσταται ἐκτὸς τῶν αἰτίων» του, ὡς ἐὰν ἦτο αἰτιατός, οὔτε ἐκτὸς τοῦ μηδενός, ὡς ἐὰν τὸ Μηδὲν προηγείτο τοῦ Θεοῦ. Τόσον ὁ ὄρος «ὑπαρξίς», ὅσον καὶ ὁ ὄρος «existentia», κυριολεκτικῶς ἐννοοῦμενοι, ἀντιφάσκουν πρὸς τὴν ἐννοίαν τοῦ Θεοῦ. Ἡ λέξις «ὑπαρξίς», ὡς καὶ αὐτὸ τὸ ὄνομα «Θεός», τὸ ὁποῖον ποικιλοτρόπως ἀπὸ τῆς ἀρχαιότητος ἠρμηνεύθη (*Ἀπὸ ταύτης τῆς φύσεως τῆς τοῦ θεῖν θεοῦς αὐτοῦς ἐπονομάσαι : Πλάτων¹²⁴. Τὸ τοῦ Θεοῦ ὄνομα... εἴτε παρὰ τὸ αἰεὶ θεῖν ὀνομασμένον, εἴτε παρὰ τὴν θεάν : Ἰωάννης ὁ Φιλόπονος¹²⁵. Ἡ μὲν γὰρ τοῦ Θεοῦ (κλήσις), κἂν ἀπὸ τοῦ θεῖν ἢ αἰθεῖν ἠτυμολόγηται: Πρηγόριος ὁ Θεολόγος¹²⁶. (Ὁ ὄρος «Θεός») παράγεται εἴτε ἐκ τοῦ ῥήματος θεωρῶ εἴτε ἐκ τοῦ ῥήματος θέω : Ioannes Sc. Eriugena¹²⁷ μεταφέρουν τὰ δεδομένα τοῦ κόσμου εἰς τὸν λόγον τοῦ κόσμου. Ὁ Θεός, ὡς Θεός, ἀποκλείει τὴν ὑπαρξίν. «Τὸ ὄν, τὸ ὁποῖον εὐρίσκεται εἰς τὸν τρόπον τῆς ὑπάρξεως, εἶναι μόνον ὁ ἄνθρωπος. Ὁ Θεὸς εἶναι, ἀλλὰ δὲν ὑπάρχει»¹²⁸.

* Ἐὰν ὁ Descartes ἐχαρακτήριζεν τὴν ὑπαρξίν τῆς γῆς καὶ τῶν ἀστέρων ὀλιγώτερον βεβαίαν¹²⁹ τῆς ἐμφύτου ιδέας τοῦ Θεοῦ (non mirum est Deum, me creau-do, ideam illam mihi indidisse)¹³⁰, διὰ τὴν ἀπόδειξιν τοῦ ὁποίου ἔγραψε τὰς περιφήμους «Meditationes de Prima Philosophia», ὁ ὀλίγον μεταγενέστερός του homo religiosus Pascal ἀντέτεινεν: «Αἱ μεταφυσικαὶ ἀποδείξεις τοῦ Θεοῦ εἶναι τόσον ἀπομεμακρυσμένα τῆς διανοίας (=ὀρθῆς σκέψεως) τοῦ ἀνθρώπου καὶ τόσον πολύπλοκοι, ὥστε μικρὰν ἐντύπωσιν προκαλοῦν καί, ἐὰν πράγματι χρησιμεύουν εἰς τινὰς ἡμῶν, χρησιμεύουν μόνον, ἐφ' ὅσον διατηροῦν τὴν ἀπόδειξιν πρὸ ὀφθαλμῶν μίαν ὥραν ἀργότερον ὅμως φοβοῦνται, ὅτι ἠπατήθησαν. Quod curiositate cognouerunt, superbia amisserunt¹³¹ (*). Ἡ σκέψις αὕτη ἐπαναλαμβάνεται, ἀναπτύσσεται καὶ ὑπερθεματίζεται σήμερον ὡς ἐξῆς : «Ὅστις μὲ ἀποδείξεις περὶ Θεοῦ νομίζει, ὅτι λέγει τι περὶ τῆς πραγματικότητος τοῦ Θεοῦ, διαπραγματεύεται περὶ ἐνὸς φάσματος¹³⁴. Τὸ νὰ θέλῃ τις ν' ἀποδείξῃ, ὅτι ὁ Θεὸς ὑπάρχει, σημαίνει, ὅτι τὸν ἀρνεῖται¹³⁵. Εἰς ἀποδεδειγμένον Θεὸς δὲν εἶναι Θεός, ἀλλὰ θὰ ἦτο ἀπλῶς ἓν πρᾶγμα τοῦ κόσμου¹³⁶. Ἀποδείξεις περὶ Θεοῦ δὲν ἀντέχουν εἰς τὴν λογικὴν κριτικὴν. Δὲν ἀποδεικνύουν ὅτι προτίθενται ν' ἀποδείξουν. Οὐδεμία βᾶσιμος ἀπόδειξις τοῦ Θεοῦ ὑπάρχει»¹³⁷. Ἡ ἰδέα τοῦ Θεοῦ, εἴτε εἶναι innata εἴτε acquisita, εἴτε ἐδόθη μετὰ τῆς συνειδήσεως¹³⁸ εἴτε εἶναι ἀναπόφευκτον συμπέρασμα¹³⁹, ὑπερβάλλει τὴν ἀποδεικτικὴν δύναμιν τοῦ λόγου. Ἐν ζητούμενον ἀποδεικνύεται, ὅταν εἶναι τῆς αὐτῆς ὑφῆς πρὸς τὸ δεδομένον. Ἀφ' ἧς στιγμῆς ὁ Θεός, ὡς ζητούμενον, παράγεται ἐκ τοῦ δεδομένου «κόσμος», ἐγκλείεται ἐντὸς τοῦ κόσμου. Ἐὰν ὁ Θεὸς δὲν εἶναι ἐν τμήμα ἢ τὸ συν-

(*) «Ὅ,τι ἐγνώρισαν ἐκ περιεργείας, ἀπώλεσαν διὰ τῆς ὑπεροψίας. Παραλλαγὴ τῶν αὐγουστινείων : Quod curiositate inuenerunt superbia perdididerunt¹³². Quo enim propinquauerunt intelligentia, inde superbia recesserunt»¹³³.

ρατος καὶ λήγουν ἐντὸς τοῦ πέρατος. Πᾶσα κατηγορικὴ κρίσις περὶ Θεοῦ εἶναι ἀντιφατικὴ. Θέσις ἢ ἄρσις, ἐνθουσιασμός ἢ ἀδιαφορία, δέος ἢ χλευασμός, σιωπὴ ἢ λόγος, εἶναι ἐκφράσεις τῆς ἐρωτήσεως περὶ τοῦ Θεοῦ, τῆς συνυφασμένης πρὸς τὴν συνείδησιν τοῦ πέρατος. Τὸ ἐνθάδε εἶναι τὸ ἐρωτηματικὸν τοῦ ἐπέκεινα. "Ἄν ὁ ἄνθρωπος ἀπαντᾷ πρὸ τοῦ Θεοῦ, ἐκφράζει τὴν ἐρωτηματικὴν φύσιν του. Ἡ ἐρώτησις εἶναι ἡ οὐσία τῆς ἀπαν-

ολον τοῦ κοσμικοῦ εἶναι, ἀλλ' ὁ ὑπερβατικὸς λόγος του, ἀναιρεῖ τὴν ἔννοιαν τῆς ἀληθείας καὶ ἐπομένως τὴν λογικὴν κριτικὴν. Διὸ ν' ἀποδειχθῇ ἡ <ὑπαρξις> τοῦ Θεοῦ, θὰ ἔπρεπεν ὁ λόγος νὰ διαθέτῃ ἐν ἀξίωμα, τὸ ὅποῖον νὰ ἐγκλείῃ τὸν Θεόν· Πρωταξίωμα τοῦ κόσμου, ὡς ὑπαξίωμα. Τὸ ἀξίωμα αὐτό, ἐάν ὑπάρχῃ, εἶναι μόνον ὁ Θεὸς καὶ ὁ λόγος, διὰ ν' ἀποδείξῃ τὴν ὑπαρξίν του θὰ ἔπρεπε νὰ ἦτο αὐτὸς ὁ Θεός.

Ὁ Θεὸς δὲν εἶναι ἀδιαφιλονείκητον λογικὸν συμπέρασμα, ἀλλὰ πεποίθησις τῆς θρησκευτικῆς συνειδήσεως. Τὸν Θεὸν δύναται ν' ἀποδείξῃ εἰς ἑαυτὸν ἐκεῖνος, ὁ ὅποιος ἤδη τὸν ἔχει εὗρει. Ὁ Θεός, ὡς ἀδιάσειστον δεδομένον, δὲν εἶναι προῖον συλλογισμοῦ, ἀλλὰ παρουσία πίστεως, ἀφετηρία σκέψεως καὶ οὐχὶ ἐξαγόμενον κριτικῆς. «Μόνον ὅστις ἀναχωρεῖ ἐκ τοῦ Θεοῦ, δύναται νὰ τὸν ἀναζητήσῃ. Μία βεβαιότης τοῦ εἶναι τοῦ Θεοῦ, ὅσονδήποτε σπερματικὴ καὶ ἀκατάληπτος, εἶναι προϋπόθεσις καὶ οὐχὶ ἀποτέλεσμα τοῦ φιλοσοφεῖν»¹¹⁰. Ἡ προϋπόθεσις αὐτὴ εἶναι ἡ πίστις, ἡ σημασία καὶ ἡ οὐσία τῆς ὁποίας ἐγκείται εἰς τὴν ὑπέρβασιν τοῦ λόγου. Ἐκεῖνος, ὁ ὅποιος πιστεύει, δὲν χρειάζεται οὔτε φοβεῖται τὰς ἀποδείξεις, διότι ἡ πίστις του εἶναι ἡ ἄρσις τοῦ <ἀποφαντικοῦ λόγου>, εἴτε ὁ λόγος αὐτὸς θέλει νὰ τὴν ὑποστηρίξῃ εἴτε νὰ τὴν διαψεύσῃ. Ὁ πιστὸς δὲν κλονίζεται, ὅταν ἡ Ἀστροφυσικὴ σήμερον τὸν βεβαιοῖ, ὅτι ὁ κόσμος εἶναι ἄπειρος, οὐχὶ τόσον ἐπειδὴ δύναται ν' ἀντιτάξῃ, ὅτι ἡ λογικὴ τῆς Ἀστροφυσικῆς εἶναι χωρο-λογικὴ καὶ ἡ ἔννοια τοῦ χώρου καὶ χρόνου συνυφασμένη πρὸς τὴν σκέψιν, ἀλλὰ διότι ὁ ὑπερέκεινα τοῦ χωροχρόνου Θεὸς του τὸν πείθει, ὡς αὐθεντία, εἰς τὴν ἄμεσον σχέσιν τῆς <τετάρτης δυνατότητος>*, τῆς πίστεως, ὅτι εἶναι <ὁ ὢν>, πέραν τῶν τριῶν φαινομένων δυνατοτήτων, τὰς ὁποίας θεωρεῖ ὁ λόγος ὡς μόνας. Συγχρόνως ὅμως ὀφείλει νὰ μὴ νομίζῃ, ὅτι δύναται νὰ χρησιμοποιήσῃ τὸν κόσμον ὡς ἀπόδειξιν, διότι <οἱ οὐρανοὶ διηγοῦνται δόξαν Θεοῦ>, ἀλλ' ἡ γλῶσσα των γίνεται ἀντιληπτὴ μόνον ὑπ' αὐτοῦ ὡς πιστεύοντος, διότι ἡ γλῶσσα τῶν οὐρανῶν δύναται νὰ ἐρμηνευθῇ καὶ ὡς <διήγησις> ἀπουσίας τοῦ Θεοῦ, ἐάν ἡ προϋπόθεσις τῆς πίστεως ἀπουσιάζῃ. Τὴν πίστιν του δὲν ἀνατρέπει οὔτε ἡ ὑπεραμυνομένη τῆς αὐτονομίας κριτικὴ τῆς φιλοσοφίας, οὐχὶ τόσον ἐπειδὴ οὗτος διαθέτει τὴν ἐνστασιν τῆς προσωρινότητος τῶν ἐκάστοτε ἠθικῶν ἀξιῶν, ἀλλ' ἐπειδὴ πιστεύει, ὅτι διὰ τοῦ <ρήματος τῆς πίστεως> ὁμιλεῖ αὐτὸς ὁ ὑπερβατικὸς Δημιουργὸς τοῦ ἠθικοῦ νόμου καὶ θέλει ν' ἀκούσῃ τὸν <Κύριον καὶ οὐχὶ τὸν ὑπὲρ-ρέτην του>^{2*}. Παρὰλλήλως ὅμως ὀφείλει νὰ γνωρίζῃ, ὅτι ἡ φωνὴ τῆς ἠθικῆς συνειδήσεως οὐδὲν εἶναι εἰς θέσιν νὰ τοῦ εἴπῃ περὶ τοῦ Θεοῦ, ὅτι ὁ Θεὸς ἀναιρεῖ καὶ τὴν ἀρνητικὴν καὶ τὴν θετικὴν κριτικὴν τῆς ἠθικῆς, καὶ τὴν ἀπόρριψίν του καὶ τὴν ἀπόδειξίν του ὑπὸ τῆς ἠθικῆς συνειδήσεως. «Δὲν μοῦ ἐχάρισε τὸν Θεὸν μου μία ἀπόδειξις, οὔτε θὰ μοῦ τὸν ἀφαιρέσῃ ἡ κριτικὴ μιᾶς ἀποδείξεως»¹¹¹, διότι «ὅ,τι-

* Πρὸβλ. ἀνωτ. παράθεσιν 53.

^{2*} » » παράθεσιν 32—34.

τήσεως. Ὁ ἄνθρωπος εἶναι τὸ ἐρωτηματικὸν τοῦ Θεοῦ καὶ ἡ ἀπάντησις του <ἐν διαφερόμενον ἑαυτῷ>.

Ἡ ἀκαταγώνιστος ἀνάγκη τοῦ Ὑπερβατικοῦ ἀναμοχλεύει καὶ τὸν πιστὸν καὶ τὸν ἄπιστον, ἐφ' ὅσον ἔχουν συνείδησιν τῆς πίστεώς των. Καὶ εἰς τὰς δύο περιπτώσεις πρόκειται περὶ διαφοροῦ ἐρμηνείας τοῦ αὐτοῦ. Εἰς τὴν περίπτωσιν τῆς πίστεως ἐπικρατεῖ ἡ ἐμπιστοσύνη καὶ ἡ ὑποταγή,

δήποτε δύναται ν' ἀποδειχθῆ, δύναται καὶ ν' ἀμφισβητηθῆ. Ἀναμφισβήτητον εἶναι μόνον τὸ ἀναπόδεικτον» ¹⁴². Ὁ πιστός, ὁ ὁποῖος ἀντιμετωπίζει τὴν λογικὴν κριτικὴν μὲ τοὺς λόγους αὐτούς, γνωρίζει, ὅτι ἡ ἀπόδειξις βασιίζεται πάντοτε ἐπὶ τοῦ κόσμου, ἀλλ' ἡ πίστις <οὐκ ἔστιν ἐκ τοῦ κόσμου τούτου>.

Τὰς συστηματικὰς ἀποδείξεις περὶ Θεοῦ τῆς ἱστορικῆς Θεολογίας ἀπέδειξεν ὀριστικῶς ὁ Immanuel Kant εἰς τὴν «Κριτικὴν τοῦ καθαρῦ Λόγου» ὡς ἀβασίμους. Ἀλλ' ὁ Kant ἐφεύρε τὴν <ἠθικὴν ἀπόδειξιν>, θεωρήσας τὴν «ὑπαρξιν τοῦ Θεοῦ ὡς ἀξίωμα τοῦ καθαρῦ-πρακτικοῦ λόγου» ¹⁴³ καὶ τὴν πίστιν εἰς Θεόν <συνυφασμένην πρὸς τὴν ἠθικὴν συνείδησιν» ¹⁴⁴. Ἡ βάσις τῆς ἠθικῆς ἀποδείξεως εἶναι «ἡ ἠθικότης», ἡ ὁποία μᾶς ὠθεῖ «νὰ ζητήσωμεν ἐν ὑψίστον ἀξίωμα ^{145α}, ἐν ἠθικὸν ὄν, ὡς πρωτουργὸν τοῦ κόσμου» ^{145β}. Ὁ ἠθικο-πρακτικὸς λόγος ἀναγκάζει τὴν διάνοιαν νὰ ζητήσῃ τὸν «ἠθικὸν Πρωτουργόν» ¹⁴⁶ ὡς τελικόν του αἴτιον καί, ἐφ' ὅσον ὁ ἴδιος εἶναι ἀναμφισβήτητος, κατ' ἀνάγκην εἶναι καὶ ὁ σκοπὸς του πραγματικὸς. «Πρέπει νὰ παραδεχθῶμεν μίαν ἠθικὴν αἰτίαν, διὰ νὰ προτάξωμεν εἰς ἡμᾶς τοὺς ἰδίους, συμφώνως πρὸς τοὺς ἠθικοὺς νόμους, ἓνα τελικόν σκοπὸν καὶ ὅσον τὸ τελευταῖον τοῦτο εἶναι ἀναγκαῖον, τόσον (δηλ.κατὰ τὸν αὐτὸν βαθμὸν καὶ λόγον) εἶναι ἀναγκαῖον νὰ παραδεχθῶμεν καὶ τὸ πρῶτον: ἦτοι ὑπάρχει εἰς Θεός» ¹⁴⁷. Τὴν καντιανὴν αὐτὴν πεποίθησιν τῆς κοινότητος τοῦ ἠθικοῦ λόγου καὶ τοῦ Θεοῦ θὰ θεωρήσῃ ἀργότερον ὁ γερμανικὸς Ἰδεαλισμὸς οὐχὶ μόνον ὡς ἀπόδειξιν τῆς ὑπάρξεως, ἀλλ' ὡς διάγνωσιν τῆς οὐσίας τοῦ Θεοῦ. «Ὁ Θεός, δι' οἰουδήποτε τρόπου καὶ ἂν γνωσθῆ, εἶναι κατ' ἀλήθειαν ἠθικός... Ἡ οὐσία τοῦ Θεοῦ καὶ τῆς ἠθικότητος εἶναι μία οὐσία καὶ ἡ ἔκφρασις ταύτης εἰς τὰς ἐνεργείας τῆς ἰσοδυναμεῖ πρὸς ἔκφρασιν τῆς οὐσίας τοῦ Θεοῦ» ¹⁴⁸.

Ὑπὸ τῆς μεταγενεστέρης κριτικῆς ὁ <καθαρὸς-πρακτικὸς λόγος> χαρακτηρίζεται ὡς «ψυχολογικὴ φαντασίωσις» ¹⁴⁹, ἡ <κατηγορικὴ προσταγή>, ὡς «πρόδηλον πλάσμα τῆς φαντασίας» ¹⁵⁰, ὁ <ἠθικὸς Θεός> ὡς «εἰδῶλον» ¹⁵¹ καὶ ἡ ἰδεαλιστικὴ ἀπαίτησις τοῦ Θεοῦ, «πρὸς ἀντικειμενικὴν ἐπικύρωσιν τῆς ἠθικότητος», ¹⁵² ὡς «προσπάθεια τοῦ ἀνθρώπου νὰ γίνῃ Θεός καὶ Κύριος ἑαυτοῦ» ¹⁵³. Ἐὰν ὁ ἄνθρωπος ἀπαιτῆ ἓνα ἠθικὸν Θεόν διὰ νὰ δύναται νὰ ζήσῃ ἠθικῶς, αὐτὸ θὰ ἠδύνατο νὰ ἐρμηνευθῆ, ὡς ἐὰν ὁ ἄνθρωπος εἶναι ἐκεῖνος, ὁ ὁποῖος ἐπινοεῖ τὸν Θεόν» ¹⁵⁴. Τὴν συμπερασματικὴν αὐτὴν πρότασιν εἶχεν ὁμολογήσει ὁ ἴδιος ὁ Kant: «Πρέπει νὰ κατασκευάσωμεν ἐν ὄν, πρὸς τὸ ὁποῖον ν' ἀπευθύνωμεν εὐγνωμοσύνην, λατρείαν καθὼς καὶ ἐνεργητικότητα... καὶ τοῦτο, ἀμέσως χάριν ἡμῶν τῶν ἰδίων» ¹⁵⁵. Ἡ φύσις τοῦ ὄντος αὐτοῦ ὀφείλει νὰ καθορίζηται ὑπὸ τῆς a priori ὡς ἀντικειμενικῆς θεωρουμένης ἰδανικῆς ἠθικῆς. Τὰς ἠθικὰς «ιδιότητας τοῦ ὑψίστου ὄντος δυνάμεθα νὰ σχεφθῶμεν μόνον κατ' ἀναλογίαν» ^{156α} πρὸς τὰς τοῦ ἀνθρώπου, ἀλλὰ τοῦτο δὲν ἔχει σημασίαν, διότι πρωτεῦον δὲν εἶναι ὁ ἀντικειμενικὸς καθορισμὸς τοῦ Θεοῦ, ἀλλ' ὁ αὐτοκαθορισμὸς τοῦ ἀνθρώπου διὰ τοῦ Θεοῦ. «Εἶναι δυνατόν αἱ ἰδιότητες, τὰς ὁποίας προσάπτομεν εἰς τὸ ὄν, τὸ ὁποῖον οὕτως ἐσκέφθημεν, ἐὰν ἐπιζητήσωμεν

εις τὴν περίπτωσιν τῆς ἀπιστίας τὸ πείσμα. Ἄλλὰ πείσμα σημαίνει ἐν πρώτοις σχέσιν. Εἰς τὸ πείσμα αὐτὸ ἀναδύεται τὸ <προμηθεϊκὸν> στοιχεῖον τοῦ ἀνθρώπου, ἡ ἀξίωσις ἀνεξαρτησίας καὶ αὐτονομίας τῆς πράξεως. Ἡ πεισματικὴ αὐτοπεποίθησις τοῦ Ἀθεϊσμοῦ ἐκφράζει τὸ <κονταροπάλημα> τοῦ ἀνθρώπου πρὸς τὸν Θεὸν καὶ οὐχὶ ἀδιαφορίαν ἐνώπιόν του. <Ἔρην> πρὸς τὸν Θεὸν ὁμως σημαίνει καὶ ἡ πίστις, εἰς τὴν προσπάθειαν ἀνιχνεύ-

ἀντικειμενικὴν χρῆσιν, νὰ ὑποκρίνται ἀνθρωπομορφισμόν, ἢ πρόθεσις ὁμως τῆς χρήσεώς των εἶναι... ἢ θέλησις νὰ καθορίσωμεν, συμφώνως πρὸς αὐτάς, ἡμᾶς τοῖς ἰδίους καὶ τὴν θέλησίν μας»^{156β}.

Ὁ Kant, παρὰ τὴν ἀξίωσιν τῆς ἀντικειμενικότητος τοῦ λόγου, τὴν ὁποίαν αὐτὸς προέβαλε ὑπὲρ πάντα ἄλλον, ἐθεωρήθη ἀργότερον «πατὴρ τοῦ ὑποκειμενισμοῦ τῶν Νεωτέρων χρόνων»¹⁵⁷. Περιεχόμενον τῆς ἰδέας τοῦ Θεοῦ ἀπειτέλεσεν εἰς τὴν κριτικὴν φιλοσοφίαν τῆς τελευταίας του περιόδου τὸ σύνολον τῶν ἠθικῶν ἀξιών τῆς συνειδήσεως. Εἰς τὴν ἠθικὴν ἀπαίτησιν προσέδωκεν ὁ Kant κῆρος Θεοῦ, τοῦτο ὁμως ἐσήμαινε βλασφημίαν αὐτοβραβείωσιν τοῦ ἀνθρώπου ὡς ἀξιολογικοῦ ὄντος καὶ ἀποκλεισμόν πάσης ἀξιώσεως, ἡ ὁποία θὰ ἠδύνατο νὰ ἄρῃ τὴν ἀξίαν ὡς αὐτοσκοπὸν. Ὁ ἄνθρωπος ἐσκέφθη τὸν Θεὸν ὡς νομικὴν σφραγίδα ἐπικυρώσεως τοῦ ἠθικοῦ νόμου, κατ' οὐσίαν ἐδιπλασίασε τὴν φύσιν του, διὰ νὰ ἐπιτύχῃ τὴν <ἔξωθεν> ἐπιβεβαίωσίν του. Ἐὰν ὁ Θεὸς ἐθεωρήθη ἀναγκαῖος, διὰ νὰ ἐπικυρώσῃ τὴν κατηγορικὴν προσταγὴν, ὄφειλεν ἐν τούτοις νὰ ὑπόκειται εἰς τὴν νομικότητά της. Μεταξὺ αὐτονομίας καὶ θεονομίας *modus coexistendi* κατέστη ἀδύνατος. Μία ἐκ τῶν δύο ἔπρεπε νὰ ὑποταχθῇ. Ἡ «ἠθικὴ θεολογία»^{158α} τοῦ Kant δὲν ὑπῆρξε λόγος περὶ Θεοῦ, ἀλλὰ λόγος περὶ ἠθικῆς, ἐνεφανίσθη ὡς <ἠθικολογία> περὶ Θεοῦ, ἤτοι ὡς θεολογία τῆς ἠθικῆς. «Ἡ ἰδέα ἐνὸς ἠθικοῦ Σκοποῦ» δὲν ἔχει, οὔτε θέλει ἀντικειμενικότητα, ἀλλὰ μόνον «ὑποκειμενικὴν-πρακτικὴν πραγματικότητα»^{158β}, δὲν ἐπιζητεῖ γνωστικὴν ἀξίαν, ἀλλ' ἐνδιαφέρει «ἀπλῶς τὴν πρακτικὴν χρῆσιν τῆς διανοίας μας»^{158γ}. Οὕτω, προβάλλει ὁ ἄνθρωπος εἰς τὸν Θεὸν τὴν ἠθικὴν του συνειδήσιν, διὰ ν' ἀντικειμενικοποιήσῃ τὸ περιεχόμενον της καὶ ν' αὐτοπατηθῇ, ἐκλαμβάνων τὴν ἀξίωσιν τῆς συνειδήσεως αὐτῆς ὡς ἰσχύουσαν ἀπολύτως. Κατ' ἀναφορὰν πρὸς τὴν ὑπὸ τοῦ Kant προβληθεῖσαν ἠθικὴν ἀπόδειξιν τῆς ὑπάρξεως τοῦ Θεοῦ, ἐκφράζεται ὁ Kierkegaard ὡς ἑξῆς: «Τὸ Ἐγώ...διπλασιάζει ἀπλῶς ἑαυτό, νομίζει ὅτι εὐρίσκειται εἰς μίαν προσπάθειαν καὶ συγχρόνως σκέπτεται τὸ ὑψιστον σημεῖον της, ἐν Ἰδεῶδες. Τοῦτο εἶναι ὁ Θεός, τὸν ὁποῖον θέτει εἰς ἑαυτό (καὶ αὐτὸς ὁ Θεὸς εἶμαι κατ' οὐσίαν ἐγὼ ὁ ἴδιος) καὶ τὸν ὁποῖον ἀποκαλύπτει εἰς ἑαυτό. Ὅπως ἐκεῖνος, ὁ ὁποῖος θέλει ν' ἀναπνεύσῃ εἰς ἓνα κενὸν ἀέρος χώρον, κατ' ἀρχὰς ἐκπνέει καὶ εἰσπνέει κατόπιν τὴν ἀναπνοὴν του—ἐν εἶδος ἐγγαστριμυθίας»¹⁵⁹.

Ἡ ὅλη κριτικὴ τῶν ἀξιώσεων τοῦ καντιανοῦ πρακτικοῦ λόγου, τὴν ὁποίαν ἐπεχείρησεν ἡ μεταγενεστέρα Φιλοσοφία, θεμελιοῖ λογικῶς τὴν εἰρωνίαν αὐτὴν τοῦ Kierkegaard. Ἡ κριτικὴ ὁμως αὐτὴ ὑπῆρξε κατ' οὐσίαν περιττή. Τὸ «*Opus postumum*» τοῦ Kant ὑπῆρξεν ἡ αὐτοκατάλυσις τῆς ἠθικῆς ἀποδείξεως. Εἰς τὸ τέλος τῆς κριτικῆς του σκέψεως ὁ Immanuel Kant κατέληξεν, ὡς ἀνωτέρω ἀνεπτύχθη (πρβλ. παράθεσιν 21), εἰς τὴν ἀντίληψιν τοῦ Θεοῦ ὡς ἠθικῆς σχέσεως τοῦ πρακτικοῦ λόγου, ὡς προσωποποιήσεως τοῦ ἠθικοῦ νόμου. Ἡ ἐνσυνείδητος ἄρνησις τοῦ Θεοῦ καὶ ἡ θεώρησις του ὡς περιεχομένου τῆς ἠθικῆς συνειδήσεως ὑπῆρξεν ἡ αὐτοκαταλυτικὴ κριτικὴ τῆς ἠθικῆς ἀποδείξεως. Ἡ ἀπόδειξις αὐτὴ ἀπέδειξε τελικῶς τὴν ἀνυπαρξίαν τοῦ Θεοῦ καὶ τὴν θεότητα τῆς αὐτονόμου ἀξίας. Ἄλλὰ καὶ πρὸ

σεως, έκπορθήσεως καὶ ἀξιώσεως τῆς χάριτος. Ἡ ἀλήθεια, τὴν ὁποίαν ὑπόσχεται ἡ πίστις, «βιάζεται καὶ βιασταὶ ἀρπάζουσιν αὐτήν»¹⁰³. Ἡ διαφορὰ πίστεως καὶ ἀπιστίας εἰς τὸ σημεῖον αὐτὸ ἔγκειται εἰς τὸν τρόπον τοῦ ἀγῶνος. Ἐνῶ ἡ πίστις ἐννοεῖ, ὅτι νίκη εἶναι οὐσιαστικῶς ἡ ὑποταγὴ εἰς τὴν θέλησιν τοῦ Θεοῦ, ἡ ἀπιστία ἀναζητεῖ τὴν νικην εἰς τὴν ἐκμηδένισιν τοῦ Θεοῦ—ἡ αἰωνία διαφορά μεταξὺ ταπεινώσεως καὶ ἐγωϊσμοῦ, ἀνα-

τοῦ αὐτοελέγχου τῆς ἠθικῆς ἀποδείξεως, βάσις τῆς ὑπῆρξεν ἡ πίστις. Ὡς λόγος περὶ τοῦ Ὑπερεμπειρικοῦ, ἡ ἠθικὴ ἀπόδειξις ὑπῆρξεν ἐνστάσις καθ' ὅλης τῆς κριτικῆς τῶν θεωρητικῶν ἀποδείξεων, τὴν ὁποίαν ἐπεχείρησεν ὁ Kant. Ἡ νέα ἀπόδειξις ἐπεκύρωσε τὴν παλαιὰν Μεταφυσικὴν, τὴν ὁποίαν ὁ <θρυμματιστής>* τῆς προσελάθησε νὰ παραστήσῃ ὡς ἀνεδαφικὴν καὶ ὑπῆρξεν ἡ μεγαλυτέρα ἀντινομία τοῦ καντιανοῦ κριτικοῦ συστήματος, ἡ καταπολέμησις τῆς ἀθεμελιώτου πίστεως διὰ μιᾶς νέας <λογικῆς> πίστεως. Εἰς τὴν πρὸς ἑαυτὸν ἀποταθεῖσαν ἐρώτησιν: «Δὲν εἶναι ὅλα αὐτά...τὰ ὅποια ἐπιτελεῖ ἡ διάνοια, ἐφ' ὅσον διευθύνει τὴν ἐνεργητικότητά της πέραν τῶν ὁρίων τῆς ἐμπειρίας, οὐδὲν πλέον ἢ δύο ἄρθρα πίστεως;»^{100α}, ἀπῆντησεν ὁ Kant διὰ τῆς ἠθικῆς ἀποδείξεώς του καταφατικῶς. Δια τῆς ἠθικῆς ἀποδείξεως τοῦ Θεοῦ, ὁ Kant ἐπραγματοποίησεν ὅ,τι ὁ ἴδιος ἐθεώρει εἰς τὸν πρόλογον τῆς Β' ἐκδόσεως τῆς «Κριτικῆς τοῦ καθαρῦ Λόγου» ὡς ὀφειλὴν: «Ὁφείλα νὰ ἄρω τὴν γνῶσιν, διὰ νὰ εὔρω θέσιν εἰς τὴν πίστιν»^{100β}.

Ἐπὶ τῶν ἡμερῶν μας προβάλλεται, ὡς συμπλήρωσις τῶν πέντε <ὁδῶν> ἀποδείξεως τοῦ Θεοῦ τοῦ Θ ω μ ᾶ Ἀ κ υ ῖ ν ᾶ τ ο υ¹⁰¹, ἡ <ἕκτη ὁδός> τοῦ Γάλλου φιλοσόφου Jacques Maritain. Ἡ ὁδός-ἀπόδειξις αὐτὴ πρεσβεύει τὰ ἑξῆς:

Εἶναι ἀδύνατον ὅ,τι ἐντὸς τοῦ χρόνου διανοεῖται νὰ ἦτο πρὸ τῆς αὐτοσυνειδήσεώς του ἀπλοῦν μηδέν. «Πῶς ἦτο δυνατόν νὰ γεννηθῇ τοῦτο εἰς τὴν ὑπαρξιν;» Ἡ σκεπτομένη συνείδησις δὲν εἶναι δυνατόν νὰ ἤρχισεν εἰς μίαν δεδομένην χρονικὴν στιγμὴν νὰ ὑπάρχῃ, ἀλλ' ὀφείλει ἀνεκάθεν νὰ ἔχῃ προϋπάρξει ἐντὸς μιᾶς ἄλλης προσωπικότητος. «Ἐγώ, ὁ ὁποῖος σκέπτομαι, ὑπῆρξα πάντοτε, ἀλλ' οὐχὶ ἐντὸς μου ἡ ἐντὸς τῶν ὁρίων τῆς ἀτομικῆς μου προσωπικότητος καὶ ἀκόμη ὀλιγότερον (ἐντός) μιᾶς ἀπροσώπου ὑπάρξεως ἢ ζωῆς. (Ἄνευ προσωπικότητος δὲν ὑπάρχει σκέψις καὶ ἡ σκέψις πρέπει βεβαίως νὰ ἔχῃ ὑπάρξει διότι εὐρίσκεται ἐντός μου...)». Ἡ συνείδησις ἔζη αἰωνίως εἰς τὴν ὑπερπροσωπικὴν ζωὴν τοῦ Θεοῦ, προτοῦ ἀποκτήσῃ τὴν χρονικὴν φύσιν τῆς^{102β}. Εἰς τὸν Θεόν, ἐκ τοῦ ὁποῖου προέρχεται πᾶν εἶναι, σκέψις καὶ ἐγώ, ἐνυπάρχουν τὰ πάντα, ἀποτελοῦντα «τὴν θεῖαν οὐσίαν. Χωρὶς νὰ ὑπάρχουν καθ' ἑαυτά, ζοῦν εἰς τὸν Θεόν, ὁ ὁποῖος τὰ γνωρίζει, ἐκ τῆς ζωῆς τοῦ ἰδίου τοῦ Θεοῦ, ὑπάρχουν εἰς τὴν θεῖαν σκέψιν τῆς ὑπάρξεως τοῦ ἰδίου τοῦ Θεοῦ». Τοῦτο ἰσχύει οὐχὶ μόνον διὰ τὰ σκεπτόμενα ὄντα, ἀλλὰ «δι' ὅλα τὰ ἄλλα δημιουργήματα. Προτοῦ ὑπάρξουν καθ' ἑαυτά, ὑπῆρξαν αἰωνίως εἰς τὸν Θεόν, ὡς μετοχὴ ἢ ὁμοιότης τῆς θείας οὐσίας». Ἐπομένως ὁ ὑποκειμενικὸς καὶ ἀντικειμενικὸς χρονικὸς κόσμος ὑπῆρξε πάντοτε εἰς τὸν Θεόν. Τὸ <πλάσμα> ἔζη ἐκεῖ «βαπτισμένον εἰς τὸ φῶς τοῦ Θεοῦ, ἔζη ἐκεῖ μίαν ζωὴν ὑπερπροσωπικὴν». Ὁ Θεὸς ἄρα ὑπάρχει^{102α}.

Ὁ Θεὸς τοῦ Jacques Maritain εἶναι ἡ θεῖα Coincidentia τῶν ὄντων τῆς Φυσικῆς Θεολογίας καὶ ἡ ἀπόδειξις του ἡ λογικοποίησις τῆς ἐνορατικῆς βεβαιότητος τοῦ μυστικιστικοῦ Σχολαστικισμοῦ, με' ἄμεσον σχέσιν πρὸς τὴν ἐννοιαν τῆς

* Πρβλ. ἄνωτ. κεφ. «Ἡ Ἀπόφασις», παράθεσιν 305.

γνωρίσεως καὶ ἀδιαλλαξίας. Πίστις καὶ πείσμα εἶναι κατ' οὐσίαν <παρεξηγημένοι> μεταξύ των ἀδελφοὶ καὶ οἱ δύο ζητηταὶ τοῦ Ἀσυγκρίτου. «Ἐπειδὴ τὸ πείσμα εἰς τὴν ἀρνητικότητά του προσανατολίζεται ἐξ ἀρχῆς πρὸς τὸν Θεόν, ἡ ἀρνησις τοῦ Θεοῦ δὲν γίνεται ἀδιαφορία, ἀλλ' εἶναι ἡ ἀρνητικὴ ἔκφρασις τῆς σχέσεως πρὸς τὴν Ὑπερβατικότητα. Πείσμα—εἴτε ἀρνούμενον εἴτε καταρώμενον τὸν Θεόν—εἶναι κυρίως συγκίνησις πρὸ τῆς Ὑπερβατικότητος. Δύναται νὰ εἶναι βαθύτερον τῆς μὴ ἐρωτώσης πίστεως. Φιλονεικία πρὸς τὸν Θεόν εἶναι ἀναξήτησις τοῦ Θεοῦ. Πᾶν <οὐχὶ> θὰ ἤθελεν ἐν <ναί>, ἀλλ' ἀντικειμενικῶς καὶ τιμίως. Πᾶσα ἀφοσίωσις, ἐὰν εἶναι ἀληθής, εἶναι δυνατὴ μόνον δι' ὑπερνικήσεως πείσματος»¹⁶⁴. Ἴσως ἡ πίστις θ' ἀπετελματοῦτο, ἐὰν δὲν τὴν ἀνετάρασεν ἀπὸ καιροῦ εἰς καιρὸν ἡ θύελλα ἐνὸς Ἀθεϊσμοῦ καὶ ἴσως δὲν θὰ εἶχε σημασίαν, ἐὰν δὲν ἦτο ὑπερνικήσις ἀπιστίας ἐὰν ὁ πυρὴν τῆς δὲν συνίστατο ἀκριβῶς εἰς τὴν ἀκοίμητον ἀγωνιστικὴν προσπάθειαν, νὰ διατηρηθῇ ὡς πίστις ἐκεῖ, ὅπου ἡ βεβαιότης τοῦ λόγου ὁδηγεῖ πρὸς τὴν ἀρνησιν.

Ἐὰν ἡ «ἀγωνιώδης προσπάθεια ἀρνήσεως τοῦ Θεοῦ» σημαίνει «πραγματικὴν ἀπόδειξιν τοῦ Θεοῦ»¹⁶⁵, θὰ παραμείνῃ ἐρώτησις, ἡ ἀπάντησις τῆς ὁποίας θὰ ἐξαρτᾶται ἐκ τῆς ἐκ τῶν προτέρων ὡς πρὸς τὸ πρόβλημα τοῦ Θεοῦ διαθέσεως.

Εἰς τὰς γνώμας : «Κατὰ τὸν αὐτὸν χρόνον, κατὰ τὸν ὅποιον ἀντιλαμβάνομαι τὴν <περατότητα> μου, λαμβάνω ἐμπειρίαν τοῦ ἀπείρου Θεοῦ»¹⁶⁶. Τὴν στιγμὴν ἀκριβῶς, κατὰ τὴν ὁποίαν τὸ πεπερασμένον καὶ ἡ ἄγνοια ὁμολογοῦν τὴν εὐθραυστον ἀπατηλότητά των, μᾶς διαβεβαιοῦν περὶ τῆς πραγματικότητος τῆς πληρότητος ἐκείνης, ἡ ὁποία εἶναι ἡ ζωὴ τοῦ Θεοῦ»¹⁶⁷, ἀπήντησεν ὁ ὑπερθεματισμὸς τοῦ Ἀθεϊσμοῦ, ἡ θεωρία τοῦ ὑπὸ τῆς φύσεως καὶ τοῦ ἀνθρώπου δημιουργουμένου συμβατικοῦ Θεοῦ, τὴν ὁποίαν ἀκριβῶς ἐνέπνευσαν τὸ πέρας, ἡ ἄγνοια καὶ ἡ ἀπατηλότης τοῦ κόσμου.

<ἐαυτότητος> (Atam) τοῦ Ἰνδικοῦ Μυστικισμοῦ. Ἡ <ἕκτη ὁδός>, ὡς λογικὴ ἀπόδειξις τοῦ Θεοῦ, δὲν ἀπαντᾷ εὐκρινῶς εἰς τὴν ἐρώτησιν, ἐὰν τὰ πλάσματα ἦσαν <πλάσματα> εἰς τὴν θεϊαν ὑπερπροσωπικότητα ἢ <μέρος> τοῦ Θεοῦ, δηλαδὴ Θεός. Εἰς τὴν πρώτην περίπτωσιν ὀφείλουν <κάποτε> νὰ ἐπλάσθησαν—ἡ ὑπερχρονικὴ φύσις τοῦ δημιουργοῦ δὲν αἶρει τὴν προτεραιότητά του ὡς πρὸς τὸ δημιούργημα. Εἰς τὴν δευτέραν περίπτωσιν ὁ Θεὸς διεσκορπίσθη εἰς τὰ ὑπάρχοντα ὄντα, τὰ ὁποία ἀποτελοῦν τὰ χρονικά μέλη του, ἐὰν ὁ κόσμος πρὸ τῆς δημιουργίας ἀπετέλει τὴν προχρονικὴν οὐσίαν τοῦ Θεοῦ. Ὁ πανθεϊσμός εἶναι ἡ δευτέρα ἀκολουθία τῆς <ἕκτης ὁδοῦ>, ἐφ' ὅσον ὁ Θεὸς διαλυθεὶς δὲν ὑπάρχει ὡς πρόσωπον καὶ ἐφ' ὅσον τὸ πᾶν εἶναι διεσκορπισμένη θεία οὐσία. Ἐν πάσῃ περιπτώσει, ἡ <ἕκτη ὁδός> τοῦ Jacques Maritain εἶναι εἶδος μυστικιστικῆς πεποιθήσεως, μία «*experience intuitive*»^{168β}, ὡς ὁ ἴδιος ἐχαρακτήρισεν τὴν ἀπόδειξίν του καὶ ἐπομένως, λογικῶς ἀθεμελίωτος καὶ ἀναντίρρητος.

Ἐἰς τὸν ἰσχυρισμὸν, ὅτι «οὐδέποτε ὑπῆρξε καθαρῶς φιλοσοφικὸς Ἀθεϊσμός»¹⁶⁸, εἶναι μία ἀγαθὴ αἰσιοδοξία, ἢ ὁποία εὐρίσκεται εἰς τὴν ἀρχὴν τῆς σπουδῆς τῆς περὶ Θεοῦ ἐρωτήσεως.

Τὸ ὅτι ὁμως ἡ Ἀρνησις «ὑπῆρξεν ἱστορικῶς μία ἀπαραίτητος ἀντενέργεια, πρὸς ἐμβάθυνσιν καὶ λήψιν ὑγιоῦς ἀντιλήψεως τοῦ Θεοῦ»¹⁶⁹ καὶ ὅτι ἡ πίστις χρειάζεται τὴν ἀπιστίαν ὡς «ἐσωτερικὸν ἐχθρὸν, διότι ἔχει ἀληθινὴν ἀξίαν, ὅταν εἶναι ἀποτέλεσμα ἀγῶνος, μυχίου ἀγῶνος»¹⁷⁰ πρὸς τὸν ἐχθρὸν αὐτόν, ὁ ὁποῖος «γίνεται διὰ τῆς κριτικῆς του ὁ καλύτερος φίλος»¹⁷¹, εἶναι ἀναμφίβολον.

Ἡ πίστις θὰ ἦτο ἡ μακαρία κατάστασις ἐνὸς ὕπνου, τὸν ὁποῖον τέρπον εὐχάριστα ὄνειρα, ἀλλ' ἔκ τοῦ ὁποῖου θὰ ἔλλειπεν ἡ συνείδησις, ὁ ὑπεύθυνος ἀγὼν καὶ ἡ καταξίωσις. Ὁ Ἀθεϊσμός εἶνε ὁ «πειρασμός» καὶ τὸ «μαστίγωμα» τῆς πίστεως¹⁷², ἀλλὰ ταυτοχρόνως ἡ προϋπόθεσις τῆς αὐτοσυνειδήσεως καὶ ὁ ἔλεγχος τῆς ἀντοχῆς τῆς, ἐκεῖνος, ὁ ὁποῖος τὴν βοηθεῖ ν' ἀποτοξινωθῆ καὶ νὰ προχωρήσῃ, ἀκριβῶς ὅταν ἡ ἀδράνεια συσσωρεύῃ ἐντὸς τῆς νοσηρὸν κάματον. Ὁ ἴδιος, ἐφ' ὅσον εἶναι εἰλικρινῆς καὶ ἀντιλαμβάνεται τὴν εὐθύνην του, θὰ συνειδητοποιῆ, ὅτι εἶναι μία κατάστασις ἐκκρεμότητος καὶ οὐχὶ ἡ διακήρυξις μιᾶς εὐρέσεως, ὅτι, ἀντὶ ῥητορικῆς, ὀφείλει νὰ διδαχθῆ ἐν πνεῦμα μαθητείας καὶ ὅτι τὴν πολεμικὴν πρὸς ὅσους πιστεύουν ὀφείλει ν' ἀντικαταστήσῃ διὰ μιᾶς διαμάχης πρὸς ἑαυτόν, διὰ νὰ γίνῃ βαιύτερος ἢ ν' ἀνθυπερβληθῆ, εἰδεμὴ θὰ παραμείνη στεῖρος δογματισμός, ὑποκατάστατον θρησκείας, ἀφιλοσόφητος, ψευδαίσθησις καὶ ὑπεκφυγὴ ἐνὸς κουρασμένου πνεύματος, «ἀμαθία τις μᾶλα χαλεπὴ δοκοῦσα εἶναι μεγίστη φρόνησις»¹⁷³.

II. Η ΓΕΝΕΣΙΣ

«Τὸ σπίτι μου εἶναι στὰ ὕψη,
τὰ ὕψη δὲν ποθῶ.

Τὰ μάτια μου δὲν τὰ σηκώνω ἐπάνω,
εἶμαι ἕνας ποὺ κοιτάζει πρὸς τὰ κάτω,
Ἔνας ποὺ πρέπει νὰ εὐλογῇ:
αὐτοὶ ποὺ εὐλογοῦν κοιτάζουν κάτω»¹.

Ὡς χωρολογικὸν ἐπακόλουθον τῶν ἀρχῶν τοῦ κοιπερνικανικοῦ κοσμικοῦ συστήματος καὶ ἀντίδρασις πρὸς τὴν ἀκοσμίαν τοῦ θεολογικοῦ συστήματος τῶν Ἀρνήσεων, ἐνεφανίσθη ἐντὸς τῶν πλαισίων τῆς Φυσικῆς Θεολογίας καὶ τοῦ Ἰδεαλισμοῦ ἢ ἐκ τῆς Γερμανικῆς μυθολογίας πηγάζουσα μυστικιστικὴ «Φιλοσοφία τοῦ Ἀνυτάρκτου» (des Ungegebenen) ἢ τοῦ «Δημιουργομένου Θεοῦ», ἢ ὁποία διαθέτει καὶ σήμερον ἀντιπροσώπους². Ἐν τούτοις, οὐσιαστικὸν τέλος τῆς ἀποτελεῖ ὁ δεύτερος παγκόσμιος πόλεμος. Ἡ Φιλοσοφία αὐτή, συνδεομένη στενῶς πρὸς τὸ γερμανικὸν Ἐθνικοσοσιαλιστικὸν κίνημα, ὑπῆρξεν ἢ θεωρητικὴ συμβολὴ εἰς τὴν πρὸς αὐτοθέωσιν τάσιν τοῦ προπολεμικοῦ Γερμανισμοῦ.

Ὁ ἄνθρωπος δὲν ἱκανοποιεῖται διὰ τῆς θεολογικῆς του καταφάσεως καὶ ἀποφάσεως, δὲν ἀνέχεται τὴν μυστικὴν συνθέωσιν, δὲν ἀρκεῖται εἰς τὴν ἰδεαλιστικὴν ἀποθέωσιν τῆς συνειδήσεως, οὔτε εἰς τὸν ἄγονον ἀθεϊσμόν, ἀλλ' ἐπιχειρεῖ νὰ πλάσῃ ὁ ἴδιος τὸν Θεὸν <ἐκ τοῦ μὴ ὄντος>. Ὁ ἀνθρώπινος τιτανισμὸς, διὰ τῆς θεογονικῆς θεωρίας τοῦ <γινομένου Θεοῦ>, ὑπερθεματίζει ὅλας τὰς προηγουμένας ἐκφράσεις του. Αὐτὴν τὴν φορὰν δὲν ἐπιζητεῖ τὴν ἐκμηδένισιν «τοῦ μεγάλου Θεοῦ ἐπὶ τῆς στέγης τοῦ κόσμου», ἀλλὰ τὴν κατασκευὴν ἐνὸς «μικροῦ Θεοῦ», τὸν ὁποῖον νὰ ἔχη «εἰς τὸ χέρι» του^{3α}. Ἡ ἀθεΐα ἐπιδιώκει νὰ γίνῃ θεογονία, τέχνη δημιουργίας ἀνυπάρκτου Θεοῦ. Ὁ ἄνθρωπος γίνεται «τόσον μέγας, ὥστε ἐξ αὐτοῦ ἐξαρτᾶται ἢ μοῖρα τοῦ Θεοῦ»^{3β}. Τὸ πᾶν ἐξαρτᾶται ἐκ τοῦ ἀνθρώπου, διότι μόνον εἰς αὐτὸν γεννᾶται ὁ Θεός⁴. Ἡ Γ' ἢ δὲν εἶναι θέατρον πρὸς διασκέδασιν τοῦ Θεοῦ, ἀλλ' ἀμφιθέατρον, εἰς τὸν στίβον τοῦ ὁποῖου ὁ Θεὸς ἀγωνίζεται ἀγῶνα ὑπάρξεως. «Ἐπὶ τοῦ μικροῦ μας πλανήτου παίζεται τὸ νόημα τῆς Θεότητος». Ὁ κόσμος δὲν εἶναι θεῖον παιγνίδι, εἶναι θεῖον πεπρωμένον». Ὁ Θεὸς δὲν ἀρχει,

ὡς ἐπιστεύετο εἰς τὴν ἀρχαιότητα, ἀλλ' ὑπ-άρχει, δὲν εἶναι ὁ διαθέτων τῆς παλαιᾶς, ἀλλ' ὁ διαθέσιμος τῆς νέας πίστεως. «Εἶναι δυνατὸν ν' ἀνήκη εἰς τὴν ἀρχαίαν πίστιν εἰς Θεὸν ἢ πεποιθήσις: 'Ὁ Θεὸς μᾶς ἔχει <εἰς τὸ χέρι>..., ἐνῶ οἱ νέοι πιστοὶ τοῦ Θεοῦ λέγουν: 'Ἡμεῖς ἔχομεν <εἰς τὸ χέρι> τὸν Θεόν»⁶. 'Ἡ νέα ἐποχὴ διατάσσει τὸν ἄνθρωπον ν' ἀπορρίψη «τὸ <συναξάρι> ἐνὸς Θεοῦ, ὁ ὁποῖος ἐγένετο ἄνθρωπος» καὶ ἀντ' αὐτοῦ νὰ πλάσῃ ἐντὸς τοῦ «τὸ ὄνειρον καὶ τὸ ἰδεῶδες ἐνὸς ἄνθρώπου, ὁ ὁποῖος ἐγένετο Θεός»⁷. Σήμερον ἡ φιλοσοφία ἀπαιτεῖ ὑπὸ τοῦ ἀνθρώπου νὰ εἶναι ἢ νὰ γίνῃ Θεός» καὶ δὲν τοῦ ἐπιτρέπει πλέον «νὰ κρημνίζηται εἰς τὸν Θεόν», ἀλλὰ τὸν προτρέπει νὰ κρημνίζῃ αὐτὴ «τὸν Θεὸν εἰς τὸν ἄνθρωπον»⁸.

Εἰς τὴν Φιλοσοφίαν «τοῦ Ἀνυπάρκτου» *in statu nascendi* καὶ εἰς τὴν φιλοσοφίαν τοῦ «δημιουργουμένου Θεοῦ» *in statu involutionis*, ὁ Θεός, ἀγωνιζόμενος καὶ ἀγωνιῶν πρὸς αὐτοπραγμάτων, μὴ ὄν καὶ γεννώμενος πεπερασμένος, ἀναζητεῖ τὸν πατέρα καὶ σωτήρα του. 'Ὁ ἄνθρωπος καλεῖται νὰ μεγαλουργήσῃ, νὰ γίνῃ *pater et salvator Dei*.

'Ἡ «φιλοσοφία τοῦ γινομένου Θεοῦ» ἐμφανίζεται ὡς ὀδυνηρὰ ἐπαναστάσις τῆς σκέψεως ἐναντίον τῆς καταφατικῆς καὶ ἀποφατικῆς ἀπολυτοποιήσεως τοῦ ἀνθρώπου, ὡς μ ἄ λ λ ο ν μεταξὺ τοῦ ἀνθρωπολογικοῦ <ναί> καὶ <οὐχί>. Ἐπιχειρεῖ τὴν σύνθεσιν τῆς καταφάσεως καὶ ἀποφάσεως τοῦ ἀνθρώπου, προβάλλουσα μὲ τὴν σειράν της ὡς Θεὸν ἐπίσης τὸν ἄνθρωπον, αὐτὴν τὴν φορὰν οὔτε ὡς ἀπόλυτον θέσιν οὔτε ὡς ἀπόλυτον ἄρσιν, ἀλλὰ καθ' αὐτόν, πεπερασμένον καὶ διαμαρτυρόμενον, ἐπαναστάτην κατὰ τῶν δρίων του, αἰωνίαν ἀπαίτησιν αὐθυπερβάσεως. 'Ἡ Φιλοσοφία τοῦ πεπερασμένου Θεοῦ θὰ ἰσχύσῃ εἰς τὴν ἱστορίαν τῆς σκέψεως ὡς προβολὴ τῆς τραγικότητος τοῦ ἀνθρώπου εἰς τὸ Θεῖον, ὡς θεοποίησις τῆς ταλαιπωρίας, τῆς σχετικότητος καὶ τοῦ διχασμοῦ.

Παρ' ὅτι ὁ μῦθος τοῦ δημιουργουμένου Θεοῦ εἶναι ἰδιοκτησία γερμανικῆ, προερχομένη <«ἐκ τῆς συνδέσεως νεογερμανικῆς ἀκολασίας καὶ πρωτογερμανικοῦ ἐλαττώματος εἰς τὴν διάγνωσιν τοῦ φωτὸς ἄνευ σκότους»⁹, τὸ δίκαιον τῆς γερμανικῆς ἰθαγενείας δὲν εἶναι ἀπόλυτον. 'Ὡς πρόγονοι καὶ συγγενεῖς του θὰ ἰσχύσουν ὁ Ἡ ρ ἄ κ λ ε ι τ ο ς, ὁ *Ioannes Scotus Eriugena*, ὁ *Willam James* καὶ ὁ *Henri Bergson*. 'Ὁ ὑπ' ἀνάπτυξιν Θεὸς κατὰγεται ἐκ τοῦ <ρεῖν τὰ ὅλα ποταμοῦ δίκην>, τοῦ <*dei creantis creati*>, τοῦ <*finite God*> καὶ τῆς <*évolution créatrice*>. 'Ἡ <κοσμικὴ ῥοή>, ἡ <δημιουργὸς αὐτοδημιουργία>, ἡ <σχετικότης τοῦ Θεοῦ>, ἡ <ζωτικὴ φορὰ> ἀφ' ἐνὸς καὶ ὁ ἀλύτρωτος <*Wodan*> τῆς γερμανικῆς μυθολογίας ἀφ' ἑτέρου, ὑπῆρξαν οἱ βασικοὶ γονότυποι τοῦ ὑπὸ γένεσιν Θεοῦ, ὁ ὁποῖος ἔλαβε τελικῶς γερμανικὴν ἀνατροφὴν καὶ ἀναπτυχθεὶς συγκινεῖ ἰδιαιτέρως τὴν πραγματιστικὴν σκέψιν τῆς Ἀμερικῆς, ἡ ὁποία τοῦ ἐπιδαψιλεύει ἰδιαιτέραν ἀγάπην, ὡς συμφώνου πρὸς τὸ δημοκρατικὸν πνεῦμα της.

Α'. Η ΕΞΕΛΙΞΙΣ ΤΗΣ ΕΞΕΛΙΚΤΙΚΗΣ ΘΕΟΛΟΓΙΑΣ

Ι. Η ΚΙΝΗΣΙΣ ΚΑΙ Η ΔΥΝΑΜΙΣ

Ἡ «Φιλοσοφία τοῦ δημιουργουμένου Θεοῦ» ἀποτελεῖ τὴν κατάληξιν τῆς δυναμικῆς Θεολογίας τῶν Νέων χρόνων, ἡ ὁποία, προσαρμοσθεῖσα εὐκόλως πρὸς τὰς ἐπιστημονικὰς ἀπαιτήσεις τῆς ἐποχῆς, προσεπάθησε νὰ μεταβάλλῃ τὴν σχολαστικὴν ἀντίληψιν τοῦ Θεοῦ, ὡς *esse immotum*, εἰς *ultiman actualitatem*. Ἡ περιφρονηθεῖσα ὡς ἀτέλεια κίνησις θὰ θεωρηθῆ ὡς οὐσιαστικὴ ἰδιότης τοῦ Θεοῦ, τοῦ ὁποίου ἡ φύσις συνίσταται *in actu continuo*. Δυναμικότης, ἐξέλιξις καὶ ἀέναιος πρᾶξις, πρὸς ἐκπλήρωσιν αἰωνίως ἐπιτελουμένου σχεδίου, ἀντὶ τῆς παγίου καὶ νεκρᾶς καταστάσεως ἑνὸς ἀσυνειδήτου εἶναι, συνιστοῦν στοιχεῖα οὐχὶ μόνον τελειώσεως, ἀλλὰ τελειότητος. Ἡ παλαιὰ σκέψις τοῦ Θ ω μ ᾶ : «Τὸ εἶναι εἶναι ἢ ἐνεργητικότης πάσης πράξεως καὶ ὡς ἐκ τούτου ἢ τελειότης πάσης τελειότητος», ¹⁰, ἐκφράζει τὴν εὐστοχωτέραν περὶ Θεοῦ ἀντίληψιν. Τὸ «πρῶτον κινουὺν αὐτὸ ἀκίνητον» ὀφείλει νὰ ἐγκαταλείψῃ τὴν ἀκίνησίαν του καὶ νὰ κινήται, διότι ἡ κίνησις, ὡς ἐκφρασις τοῦ φυσικοῦ δυναμισμού, δηλοῖ τὴν θεϊαν ζωτικότητα. «Φοβοῦνται νὰ προσδώσουν εἰς τὸν Θεὸν τὴν κίνησιν, διότι αὕτη δεικνύει μίαν ἔλλειψιν, μίαν ἀνάγκην συμπληρώσεως. Κατὰ τὸν αὐτὸν τρόπον θὰ ἠδυνάμεθα νὰ εἴπωμεν, ὅτι ἡ ἔλλειψις κινήσεως εἶναι ἐλάττωμα, ἢ ἀπουσία τῆς δυναμικῆς ἰδιότητος τοῦ ὄντος, τῆς ζωτικῆς δυναμικότητος» ¹¹.

Ἡ στατικὴ Μεταφυσικὴ, διὰ τῆς θεωρήσεως τῆς ἀκίνησιος ὡς θεμελιώδους ἀξιώματος, ὑπῆρξεν εἰς τὴν πραγματικότητα ἀνθαίρετος καὶ ἀπροσάρμοστος, διότι «πραγματικότης εἶναι κινητικότης» ^{12α}. Τὸ πρῶτον κινουὺν κινεῖ, διότι κινεῖται, εἶναι ἢ κίνησις κατ' ἐξοχὴν καί, ὡς τοιαύτη, ἢ προϋπόθεσις τῆς στάσεως. «Ἡ κίνησις προηγεῖται τῆς ἀκίνησιος» ^{12β}. Ἡ δοξασία τῆς Μεταφυσικῆς, ὅτι ὁ Θεὸς ἀπέχει τῆς κινήσεως, ἐπισημαίνει τὰ ὅρια τῆς νοησιαρχίας. «Ἡ θεολογικὴ καὶ μεταφυσικὴ διδυσκαλία περὶ ἀπολύτου ἀκίνησιος τῆς Θεότητος, περὶ ἀπολύτου ἡρεμίας εἰς τὸν Θεόν, εἶναι ἐξωτερικὴ καὶ ὀρθολογιστικὴ ὑποδηλοῖ τὰ σύνορα μιᾶς ἐκάστης λογικῆς ἐννοίας περὶ Θεότητος» ¹³. «Ἐν ἀρχῇ» δέν «ὑπῆρξεν» οὔτε ὁ λόγος οὔτε τὸ νόημα, ἀλλ' «ἡ δύναμις» καὶ «ἡ πρᾶξις» ¹⁴. Πρωταρχὴ τοῦ κόσμου εἶναι «ἡ καθαρὰ καὶ ὑπερβατικὴ Ἐνέργεια» ¹⁵, διὰ τοῦτο καὶ ἐντὸς τοῦ χρόνου «πᾶσα πραγματικότης εἶναι τάσις» ¹⁶. Ἡ Αἰωνιότης ὀφείλει νὰ εἶναι «δημιουργὸς δυναμικότης» ¹⁷, ἥτοι ζωὴ καὶ οὐχὶ ἄοσιμος μεταφυσικὸς ὄρος, ζωὴ ὅμως σημαίνει προοδευτικὴν ἀνάπτυξιν, τάσιν ἐξελίξεως. «Εἰς τὴν θεϊαν ἐπίσης Ζωὴν, ὡς εἰς πᾶσαν ἄλλην, ὑπάρχει κίνησις, πρόοδος. Ὁ Θεὸς εὐρίσκεται εἰς μίαν διαρκῆ ἀνύψωσιν» ¹⁸.

Τὸν Θεὸν ὀφείλομεν νὰ μὴ φανταζώμεθα ὡς ἀμέτοχον θεατὴν τῶν ἐπὶ τῆς κοσμικῆς σκηνῆς διαδορυματιζομένων, ἀλλ' ὡς συμπαίκτην εἰς τὸ ἔργον, τελειοῦντα καὶ τελειούμενον. «Ἀντὶ ἐνὸς Θείου ὄντος, τὸ ὁποῖον παραγένει μακρὸν τῆς κοσμικῆς πορείας καὶ δύναται μόνον νὰ εἶναι θεατῆς τῆς, θεωρῶν, ὅτι εἶναι ἤδη στατικῶς τελεία, ὁ Θεὸς ἀποκαλύπτεται ἐντὸς τῆς πορείας αὐτῆς. Εἶναι ἡ πορεία ἀπὸ βαθμοῦ εἰς βαθμόν, ἀπὸ τελειώσεως εἰς τελείωσιν»¹⁹. Ἄν φανταζώμεθα τὸν Θεὸν ὡς παράγοντα δημιουργὸν ἢ ὡς δημιουργὸν βούλησιν συνεχῶς ἐργαζομένην διὰ μέσου τῆς φύσεως, ἡ ἀποψις αὕτη φαίνεται ὡς ἡ καλυτέρα^{20α}. Ἡ ἀντίληψις αὕτη εἶναι δυναμικὴ καὶ οὐχὶ στατικὴ, εἶναι σύμφωνος πρὸς τὴν φύσιν τῆς ζωῆς τοῦ ἀνθρώπου»^{20β}. Ἡ ὑψίστη ἰδέα περὶ Θεοῦ εἶναι «ἡ αὐτοκίνησις»²¹, διότι ὁ Θεὸς δὲν εἶναι, ἀλλὰ γίνεται, εἶναι *esse in fieri*, μία αὐτοδημιουργουμένη *forma fluens* καὶ οὐχὶ νεκρὰ *forma permanens*. Ὡς ἐνεργὸς ἔφρασις ὑπερβατισμοῦ, «ὁ Θεὸς θέλει νὰ γεννᾷ ἐν τι <θεϊότερον> ἑαυτοῦ»²², ν' αὐθυπερβάλλῃ συνεχῶς τὴν θεότητά του. «Ἐὰν ὁ Θεὸς εἶναι τὸ εἶναι, δὲν εἶναι διὰ νὰ εἶναι, ἀλλὰ διὰ νὰ τὸ ὑπερβάλλῃ»^{23α}. Ὑπερβασιν ὅμως ἐπιτελεῖ μόνον μία βούλησις καὶ ὁ Θεὸς εἶναι βούλησις, «οὐχὶ ὅμως μεταβατικὴ», μία ἐκτὸς ἑαυτῆς ἐνέργεια, ἀλλὰ μία αὐτοκυκλοφορία, «μία μόνον ἑαυτὴν κινουσα βούλησις»^{23β}. Ἡ θεία βούλησις αὐτομεταβίλλεται αἰωνίως εἰς Δύναμιν, δὲν εἶναι ὅμως οὔτε Παντοδυναμία οὔτε δυνατότης Παντοδυναμίας, ἡ ὁποία θὰ ἐσήμαινεν ἄρσιν δυναμικότητος, ἀλλὰ πηγὴ ἀενάου ἐνεργείας, ἡ ὁποία <ἕως ἄρτι ἐργάζεται>, «μία αἰωνίως γεννῶσα Ἴσχύς»²⁴. Ὁ Θεὸς εἶναι ἐν ἀνήσιχον, ἀνανεούμενον καὶ αὐτοπολλαπλασιαζόμενον ῥεῦμα. «Εἰς αἰωνίαν ῥοὴν ἐκρέει ὁ Θεὸς εἰς τὸν Θεόν»²⁵.

Πλάστης ἀτελευτήτου δημιουργίας, ἀπαυστος ὁρμὴ ἀνελίξεως, ἀτέλεστος σκοπὸς αἰωνίως αὐτοπραγματούμενος, «εἰς πᾶν δημιούργημα δημιουργῶν καὶ ὑπὸ πᾶν δημιούργημα ὑπάρχων, ἀφ' ἑαυτοῦ ἀρχόμενος ὢν καὶ κινῶν αὐτὸς ἑαυτὸν καὶ κινούμενος πρὸς ἑαυτὸν καί...διὰ γενῶν καὶ εἰδῶν ἀπείρως πολλαπλασιαζόμενος εἰς ἑαυτόν»²⁶, κατὰ τὴν περιγραφὴν τοῦ Egiugena, ὁ Θεὸς τῆς ἐξελικτικῆς Θεολογίας εἶναι ἡ ὑψίστη ἔκφρασις τῆς ἐνεργητικότητος, τῆς μεταβολῆς καὶ τῆς προόδου, ὁ δυναμικὸς λόγος τοῦ γίνεσθαι, τῆς δημιουργίας καὶ τῆς ζωῆς. Τὸ Αἰώνιον εἶναι ἡ ἰδέα τῆς Κινήσεως καὶ τῆς Δυνάμεως*.

«Τοῦ πρέπει κίνησι, ἔργο καὶ δράσι.
 Πρῶτα νὰ πλάθεται, μετὰ ν' ἀλλάζῃ
 Στιγμὲς μονάχα ἡσυχὸ μοιάζει.
 Ὅρμᾶ τὸ Αἰώνιο ἐμπρός, στὰ πάντα
 Γιατὶ τὸ πᾶν πρέπει νὰ σβύσῃ,
 Στὸ εἶναι ἂν θέλῃ νὰ κλειστῇ»²⁷.